

A sokarcú Cion felé*

A Szentély és a Szentföld emléke a budapesti magyar nyelvű zsidó sajtó útleírásaiban

A magyarországi zsidóság a 19. század végén és a 20. század első felében bár integrálódott a modern állam és felekezeti keretei közé önmeghatározásában jelentős szerepet játszott a *szétszóratás* (galut) tudata vagy annak közösségi emléke, akár korábbi vallási hagyományaihoz híven ápolta, akár a különböző modern eszmék jegyében átértelmezte azt. A *szétszóratást* a Szentély áldozatainak helyébe lépő imák, a vallási megalapozó emlékezet rétegeit rögzítő szövegek, a Szentföld emlékét újraértelmező reformok és a perifériális jelenségnek számító modern zsidó nemzeti mozgalom ideológiai egyaránt magukban hordozták. Ezzel együtt stratégiánként, irányatonként eltérő módon kialakították a – kortárs és az emlékezetben őrzött – Szentföldhöz való viszonyulás kánonjait is. A 19. század végének modern jelenségében, a felekezeti/ eszmehirdető sajtóban új igényekhez és körülményekhez igazodva szintén fellelhető az említett viszonyulás.

Tanulmányunkban a különböző sajtó körül megjelenő urbánus, modern szerkesztői és kiadói elitiek Szentföldhöz, és szentföldi zarándokhelyekhez való viszonyulását vizsgáljuk a szentföldi utazásokról szóló cikkek és híradások tükrében. Elemzésünk tárgya egy *közvetett* jelenség, ami viszont különböző interpretációban ugyan, de meghatározó eleme a kor minden egyes zsidó stratégiájának. Tanulmányunk három nagyobb területe: a vallási hagyomány kulturális emlékezetében őrzött Szentföld tematizálási keretei, a polgári utazási kedv stratégiánkénti sajtómegjelenítései, valamint az eszmehirdető sajtó tömegirodalmában megjelenő útleírások, úti beszámolók diskurzusai. Tanulmányunk csupán főbb tendenciák vázolására vállalkozik, s célja az egyes stratégiák közötti eltérések kiemelése, a Szentföldhöz és az áldozatok egykori helyéhez: az elpusztult Szentélyhez való árnyalt viszonyulást szemléltetendő.¹

Vallási emlékezet és modern nosztalgia

A sajtót vizsgálva a hagyomány fogalmához való viszonyulás alapján a zsidó csoportstratégiák *tradicionálisra törekvő* és *tudatosan modernizáló stratégiákra* bonthatók. A hagyománynak, a hagyomány láncolatának és a kultúra fogalmának belső értelmezései eltérnek a különböző csoportstratégiák esetében. A modernitást kutatásaink során folyamatnak tekintjük.² A modernitás zsidósága számára a *Szináj-hegyi* kinyilatkoztatásig visszanyúló hagyomány láncolata – a *sálselet hákábbálá* – egyaránt jelentett történeti és vallási, profán és szakrális múltat. Ez viszont – a történetiség és a vallási jelleg mentén –

*. A cikk a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék OTKA K 68325 pályázata és az OR-ZSE-MTA Zsidó Kultúrakutató Csoport (TKI 237/2007) keretében végzett kutatások eredményeiből született.

¹ Az egyes területek részjelenségei egy-egy stratégián belül is igen összetettek és szociokulturális kontextusba ágyazottak lehetnek, amelyek mélyfűrásszerű vizsgálata csupán történeti folyamatában szemlélve lehetséges. A részjelenségek mélyreható vizsgálata ezért meghaladja egy tanulmány keretét.

² Sarah Abrevaya Stein a modernitást – a sokféle modernitás tudományos diskurzusába illeszkedve – nem egyszeri jelenségnek tekinti, hanem az európai zsidóságon belül egy többféle képpen megjelenő folyamatnak (*multiple process*), ami különbözőképpen alakul az eltérő gazdasági, kulturális és politikai kontextusban élő zsidók esetében. Éppen ezért transznacionális narratívumok írását javasolja, melyek a zsidó történetírás sajátosságaként átlépik a nemzeti határokat. Sarah Abrevaya Stein: *Making Jews Modern* The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires. (Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press, 2004) p. 19

eltérő módon jelent meg a különböző csoportstratégiák kulturális emlékezetében.³ A hagyományhoz és a múlthoz való közösségi viszonyulás alatt főként irányultság értendő, amely meghatározza a múlthoz fűződő szálakat, a jelen cselekvéseit és a jövő elvárásait.

A *tudatosan modernizáló* csoportok a jelen törekvéseiből kiindulva részlegesen felfüggesztették a generációkon átívelő vallási tekintélyek láncolatát. Hagyományképükbe új, a jelen kereteiből kiinduló és a jelen fogalmainak alapján álló – a korábbi vallási olvasatoktól függetlenedő – értelmezéseket illesztettek. A *tradicionálisra törekvő* csoportok zsinórmértéke ezzel szemben a hagyomány láncolata, a *sálselet hákábbálá* volt. A hagyomány láncolatának lényege az, hogy minden újonnan felmerülő vallási kérdés és bevezetett gyakorlat az egymásra épülő generációk kanonizált vallási irodalmán keresztül visszavezethető legyen a *szináji* kinyilatkoztatásig és Mózes öt könyvének szövegéig. Ezt a vallási elvet Rabbi Gedalja ben Joszef Ibn Jachja (1515–1587) *Salselet hakabbala* című könyve (megjelent 1587 Velence) fejt ki a Misna Avot 1:1 alapján. Mindaddig, amíg az új jelenség adaptációja a korábbi modellek értelmezési keretein belül marad, a láncolat nem szakad meg.

Az urbanizálódás, az életmód általános átalakulása, a nemzedéki emlékezet és a csoport megalapozó emlékezete formálta azt az igényét, amely a szülők és nagyszülők rurális környezethez kötődő emlékeit fogalmazta újra a városi középrétegekbe emelkedett leszármazottak számára. Ez az újraalkotás több síkon zajlott – irodalmi, képzőművészeti és tudományos ismeretterjesztő igényekhez igazodva – a középosztály új társadalmi ethosza mentén. Ennek egyik vetülete volt a vallási hagyományban élő és a földrajzi-hatalmi tér realitásaként jelen lévő Szentföld. Arnold Eisen a nosztalgikus emlékezés igényét *modern zsidó micva*-nak („vallási parancsolatnak”) tekinti. Ennek során a korábbi vallási cselekedeteket a szekularizálódó életvitel közepette a Szentföld és a *tórai* idők utáni vágyódás váltotta fel.⁴ A magyar zsidó csoportstratégiák ennél természetesen árnyaltabb képet nyújtanak, mint ahogyan a mérsékelt reformnak számító neológia körében sem feltételezhető a vallási élet cselekedeteinek pusztán intellektuális tevékenységként megjelenő nosztalgiával történő helyettesítése.

Sajtó és modernitás

Az 1868-69-es eötvösi zsidó kongresszus szakadását, a *tájlungot* követő intézményesülés idejének csoportstratégián belüli és stratégiaközi diskurzusait az országos magyar nyelvű budapesti izraelita felekezeti hetilapok fogalmazták meg, mind az integrálódó zsidóság, mind pedig a magyar társadalom felé. A lapok általunk vizsgált köre az említett időszakról a második világháborúig – több-kevesebb eltéréssel – a modernizálódó zsidóság két jelentős szociokulturális közegét fedte le. A tudatosan modernizáló stratégiák felől a neológ *Egyenlőség – Társadalmi hetilap* (1882-1938), és a konzervatív szekuláris zsidó nemzeti mozgalom, a Magyarországi Cionista Szervezet lapját (*Zsidó Néplap* 1904-1905, *A Magyarországi Cionista Szervezet lapja* 1910-1919, *Jövők* 1919, *Zsidó Szemle* 1920-1938) vizsgáltuk, amíg tradicionálisra törekvő lapként a *Zsidó Híradó – Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap* (1891-1906), a *Hitór – Felekezeti, társadalmi és szépirodalmi hetilap, az orthodox zsidó érdekek védelmére* címet viselő képes családi periodikát, valamint a *Zsidó Újság/ Orthodox Zsidó Újság*⁵ (1925. október 16. – 1944. március 19.) című városi

³ Vö. Assmann Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1999)

⁴ Eisen, Arnold M.: *Rethinking Modern Judaism* Ritual, Commandment, Community. (Chicago – London: The University of Chicago Press, 1997) pp. 1-20, 156-187; Eisen, Arnold M.: 'Rethinking Jewish Modernity', *Jewish Social Studies*, New Series 1994/1. pp. 1-21

⁵ Míg a *Zsidó Újság* „A magyar orthodox zsidóság hetilapja”-ként aposztrofálta magát, addig az *Orthodox Zsidó Újság* 1939. jan. 20-tól egyházi és hitbuzgalmi lapként jelent meg.

középosztálynak szóló hitbuzgalmi lapot elemeztük. A sajtóban megjelenő vélemények és stratégiák azonban nem tévesztendő össze a tényleges közösségek mindennapi gyakorlatával. A sajtó mögött csupán a hírlapírói elit véleményformáló szándéka ragadható meg. A hírlapírói és kiadói elit véleménye azonban nem független a tényleges közösségi élettől. A modernitás új jelenségként nem csak a sajtót hozta létre, hanem a közösségek feletti intézményrendszert is, amelyhez a vizsgált lapok kapcsolódtak.

Polgári utazási kedv és a Szentély emléke

Az urbanizálódó zsidóság hírlapírói elitje a városi középosztály mintáihoz igazodott. A modern polgári utazási kedvnek elengedhetetlen háttére volt a fölös tőke, a szabadidő megléte és a felette való önálló rendelkezés, valamint az utazás iránti igény társadalmi elismertsége.⁶ Ezen a téren a polgárság számos tekintetben az arisztokrácia példáját követte, keretül pedig a Habsburg-dinasztia szokásai, törekvései és a közös birodalom biztosította lehetőségek szolgálták, miközben tágabb közeget a 19. századi általános gazdasági fellendülés, a gyarmatbirodalmi törekvések és a nyugat-európai minták nyújtottak.

A neológ polgárság és a bontakozó konzervatív szekuláris cionista mozgalom aktivistái a nyugati nagypolgárság mintáit követve alakították ki Szentföldre való saját viszonyulásokat. A neológ nagypolgárság számára a Szentföld egy univerzális erkölcsi misszióba illeszkedett, amely a modern állam fogalmi keretében megrajzolt elveszett bibliai „államiság” hagyatékát a modern nyugati kultúraként felfogott univerzális emberiség jobbá tételére való alkalmasságban látta.

Nem maradt számára más, mint az a nagy föladat, az a tiszteletre méltó csodás hivatás, amely végre az Isten teremtette: a vallás, az erkölcs világának kiformalása és szolgálata. Hajdani nemzet előtt érthetetlen volt, hogy nem a politikai siker a lényeg, hanem a próféta által hirdetett eszme. Mégis, azt a kohéziót mikor a nemzeti léttel végképp összeomlott, mikor már nem kereshettek többé politikai szövetségeseket, mikor mindenütt üldözésre és elnyomásra találtak, azt a csodálatos kohéziót, mely magas világhivatásuk számára meg és fenntartotta őket: az Eszme szolgáltatta Izrael exilumba vitt gyermekeinek. Hatalom nélkül, föld nélkül, ország nélkül, kivetkőzve a más fajokat összekapcsoló kohézió formáiból, politikailag híven beolvadva környezetük, hazájuk törekvéseibe, látható támasz és gyámkarok nélkül megállani és Istenadta hivatásukhoz ragaszkodva, az Izrael lelkében fakadt hiterkölcshöz és szellemi élet szép világát kultiválni és általa az emberiséget fölmagasztosítani: ez a zsidóság különálló hivatása, melyben az emberiség tanítómestere lett.⁷

– írta Hevesi Simon 1912-ben az őszi nagyünnepek kezdetén megjelent vezércikkben.

A cionista mozgalom aktivistái a Monarchiában a művelt középosztály tagjai voltak. Kievvallal élve, a cionizmus romantikus nacionalista mozgalma volt a zsidó intelligencia lázadása a korábbi liberális német zsidó vonulattal szemben, és egyúttal lázadás a felvilágosodást követő reformmal szemben is.⁸ Más szóval a közép-európai cionizmust az akkultúrálódott zsidó értelmiség egy részének saját stratégiájából való kiábrándulásának is fel lehet fogni.

A zsidó nemzeti mozgalom számára a Szentföld a modern nemzeti kereteket legitimáló átértelmezett vallási emlékezet teréből a jelen valós földrajzi terévé vált. A különböző zsidó

⁶ Gyömrei Sándor: *Az utazási kedv története*. (Budapest: Gergely R. Kiadása, 1934); Granasztói Péter: 'Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében', in *A megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. főszerk. Fejős Zoltán Tabula könyvek 2. (Budapest: Néprajzi Múzeum, 2000) pp. 106-108

⁷ Hevesi Simon: 5673. *Egyenlőség* 1912. szept. 10./ 1. melléklet. 1-3.

⁸ Kieval Hillel J.: *Languages of Community*. The Jewish Experience in the Czech Lands. (Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 2000) p. 36

nemzeti törekvések területei stratégiái között az újjáépítendő realitást vagy a jövőbe vetülő utópiát jelentette.

De éppen ez a kétezer éves gyász és siránkozás Tisa Beáv.⁹ napján a mi legerősebb fegyverünk, mert ez az a történelmi kapcsolat, amely az egyetemes zsidóságot egybefűzi Erec Jiszrael emlékében (...) Cion gyermekei kétezer év után a gyász és siránkozás mellett munkához láttak, hogy a zsidó nép szenvedéseinek, gátlójának, Cion elhagyatottságának véget vessenek.”¹⁰

– írta Schönfeld József a cionista mozgalom vezéralakja a Zsidó Szemle hasábjain 1930-ban.

A nyugati szekularizálódó társadalom ugyanakkor kialakította a vallási és kulturális célzatú, modern kényelmet sem mellőző polgári utazás igényét és kereteit. Az utazások során pedig alkalmi utazó közönségek jöttek létre.¹¹ A modernizálódó Nyugat-Európa önképét egyrészt megalkotott „ellentétpárjai” formálták, amelyek más kontinenseken tett utazások során váltak egyértelművé, másrészt az antik örökség tudata alakította, amely az angol nemesi műveltség fontos elemét képező Grand Tourok hagyományához kötődött.¹²

Neológ polgári utazás-szervezés és a középosztály Palesztina-szerveződése versengés volt a cionistákkal Palesztina ügyében. A neológ hírlapírói elit annak hangsúlyozására törekedett, hogy a Szentföldre menni nem nemzeti, hanem vallási, erkölcsi és polgári kötelesség. Ennek keretét a koloniális hatalmi kontextusban a modern utazási kultúra eszközeinek használatával megvalósuló nagypolgári társasutazás adta. A rajtuk való részvétel a polgári presztízs kinyilvánításának és a réteg-hovatartozás igazolásnak eszközévé vált.

A Szentföldre való zarándoklást a zsidóság mindig a legnagyobb és legszentebb cselekedetek egyikének tekintette. Sokan vagyonukat és életüket tették kockára, hogy legalább egy pillanatra láthassák Izrael ősi földjét. (...) Ma már egy szentföldi utazás nem jár annyi viszontagsággal és kockázattal. A modern technika vívmányai megkönnyítették és nagyon megrövidítették az utat. A Magyar Utazási Vállalat 21 napra tervezi a szentföldi utazást és ennek az időnek csak kisebb részét foglalja el az út maga, úgy hogy bőven kijut a gazdag programra, amelybe majdnem minden érdekes pont fel van véve.¹³

– hirdette az Egyenlőség társasutazási felhívása 1909-ben.

A szentföldi és földközi-tenger menti utazások szerves részét képezték a nyugat-európai önkép gyökereinek.¹⁴ A világlátott, művelt nagypolgári ideálhoz ugyanúgy hozzá tartoztak ezek az utazások, mint a felvilágosodás és a reneszánsz antikizáló ideáljaihoz, s a keresztény Európa gyökerei is ehhez a területhez nyúltak vissza. Ehhez a gondolati kerethez a bibliai múlt ápolása révén a vallási reformok felé hajló zsidó nagypolgárság is csatlakozni tudott.

Évről évre ezrével nem tízezzel mennek keresztény zarándokok Palesztinába, hogy imádkozzanak a földön, mely a kereszténység bölcsője volt. A zsidóságnak a szent

⁹ Áv hónap 9-e, a Szentély pusztulásának emléknapja.

¹⁰ Schönfeld József: Zsidó Trianon. *Zsidó Szemle* 1930. júl. 31./ 1-2.

¹¹ Pusztai Bertalan: *Religious Tourists. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism*. Academic dissertation. (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2004) pp. 67-80

¹² Anttonen Pertti J.: *Tradition through Modernity* Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. (Helsinki: Finnish Literature Society, 2005) pp. 28-29; Siebers Winfried: 'Ungleiche Lehrfahrten – Kavalier und Gelehrte', in *Reisekultur Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff herg. (München: Verlag C. H. Beck, 1991) pp. 52-57; Osterkamp Ernst: 'Auf dem Weg in die Idealität Altertumskundliche Reisen zur Zeit des Greek Revival', in *Reisekultur Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff herg. (München: Verlag C. H. Beck, 1991) pp. 186-193

¹³ Szentföldi utazás. *Egyenlőség* 1909. júl. 4/ melléklet 1.

¹⁴ Vö. Maurer Michael: 'Italienreisen Kunst und Konfession', in *Reisekultur Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*. Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff herg. (München: Verlag C. H. Beck, 1991) pp. 221-229

föld nemcsak vallásának szülőhelye, hanem a talaj is, melyből dicsősége kikelt, és ahol a legszebb virágát élte.¹⁵

– emelte ki az Egyenlőség a tervezett társasutazás jelentőségét.

A 19. század vége felé körvonalazódó orthodox intézményrendszer és fővárosi középírány számára ezek az utazások kezelendő realitássá váltak. Az orthodox lapok időrőlidőre közöltek történeti elbeszéléseket és írásokat, amelyek a Szentföldhöz kötődtek. Ezek vagy a vallási megalapozó emlékezet ünnepeihez illeszkedtek, vagy pedig egyéni jámbor zárándoklatokról szóltak nagy rabbik életútjaiba illeszkedően.¹⁶ A modern európai magaskultúra antik öröksége azonban már kevésbé volt összeegyeztethető a hagyomány láncolatával és az orthodox vallási emlékezzettel.

A görögök meghódították Kisázsiaát. Velük azután görög kultúra, görög művészet, görög tudomány és bölcselet, de egyuttal görög erkölcstelenség, feslettség és bálványimádás is honosult meg a meghódított területeken. (És sajnos Judeában is, különösen a gazdagok és műveltebb emberek körében, akik a felsőbb tizezerhez számították magukat, a görög bálványok imádása a bon ton-hoz tartozott. A rosszul értelmezett „haladás” azon volt, hogy az öröklött szent tanoktól elfordulva a görög „bálványok” új és derüs kultuszának hódoljon.¹⁷

– szólt a neológiára és reformzsidóságra megfogalmazott burkolt kritika, miközben a modernizálódás, középírányek közé kerülés és a tudatos vallási újítás kapcsolatára épített.

Az antik örökséggel szemben az orthodoxia önmagára – főként a Horthy-korszakban – a vallási konzervativizmus képviselőjeként és az erkölc megőrzőjeként tekintett.

És a zsidóságban, se szobrász, se festő, épen oly kevés, mint táncosnő és hetéra. Judea ezeket nem ismerte. De volt szigoru i-teni törvénye, mely a fajtalanságot üldözte, a házasságtörést halállal büntette és mely a legszebb bálványtól is undorral fordult el.¹⁸

– szólt az újrainduló orthodox lap chanukai vezércikke 1925-ben.

A Szentföld modern értelmezését sajátos kettősség jellemezte, amelyhez az orthodox vallási autoritásoknak kezelési modellt kellett nyújtaniuk. A Szentföld egyszerre vált vallási és felfedezhető profán térré, a jámborság, az emlékezet és az eljövendő messiási idők helyévé, valamint a modern kortárs gyarmatosító Nyugat úti céljává. A szentföldi régészeti ásatások ennek keretében, vagy a vallási emlékezzetet megerősítő tárgyilagos tudományos híradásokként jelentek meg az orthodox sajtóban,¹⁹ vagy a vallási előírásokba ütköző szekuláris törekvésekre adott jámbor tiltakozásokról adtak hírt.²⁰ Már a dualizmuskori sajtó is rendszeresen hírt adott a szentföldi bibliai vonatkozású – többnyire muszlim kézen lévő – zsidó zárándokhelyeken tett keresztény uralkodói látogatásokról.²¹

A modernitás precedens nélküli új kihívásokat hozott magával, a közösségek pedig folyamatos válaszáásra kényszerültek. Ezeket a válaszokat a magyar nyelvű orthodox lapok a hagyomány láncolatának tükrében fogalmazták meg. Ez azt jelenti, hogy a precedens nélkülinek tekintett kihívásokra a kinyilatkoztatásig visszanyúló vallási hagyomány tükrében kerestek előképet, és találták meg beépítésének módját, vagy vetették el azt ennek hiányában.

Ezen elv jegyében a megszilárduló dualizmuskori orthodox intézményrendszer a szentföldi utazásokat elsősorban útleírások, cikkek és tárcák formájában az orthodox

¹⁵ Szentföldi utazás. *Egyenlőség* 1909. júl. 4/ melléklet 1.

¹⁶ Például külön cikkben emlékeztek meg arról, hogy az 1558-ban Prágában született Rabbi Jesájá Horovitz, a S'loh Bécsen és Budán keresztül utazott ki a Szentföldre. A S'loh a Szentföldön. *Zsidó Újság* 1933. márc. 31./ 7.

¹⁷ Zsidóság és hellenizmus (Chanuka ünnepe.) *Zsidó Újság* 1925. dec. 11./ 1.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Hírek – A zsidó királyok sírhelyei. *Zsidó Híradó* 1897. szept. 2./ 9., Megtalálták a Rambam unokájának sírját – sch. s. *Zsidó Újság* 1932. máj. 13./ 5.

²⁰ Tüntetés Rotschild ásatásai ellen. *Hitör* 1904. I. évf. 1. sz./ 12.

²¹ Hírek – Látogatás Dávid sírjában. *Zsidó Híradó* 1898. nov. 10./ 8.

vallásosság értékeinek megerősítésére használta. Deutsch Jenő balassagyarmati orthodox főrabbi szentföldi utazásáról 1895-ben cikksorozatban számolt be, amelyet a szerkesztőség külön gonddal kezelt és népszerűsített.²² A szentföldi hírek között inkább kuriozitásként, mintsem valós orthodox támogatottságú törekvésként a Jordán völgyében és a Genezáret-tó környékén található gyógyforrások fürdővé alakításának lehetőségéről is tudósítottak.²³ A valós szentföldi társasutazások ténye ekkor még többnyire a nyugati modern zsidó nagypolgárságról szóló hírek között jelent meg. Salamon J. Salamon, Zangvill J. és Bentovich Herbert „londoni angol urakból” álló bizottság által szervezett esemény például az „angolok” szentföldi kirándulásaként jelenik meg. A 30 főben maximált csoport a pészáchot Jeruzsálemben tölti, ugyanakkor végigjárja az antik örökség – és zsidó diaszpóra – emlékhelyeit is: „Érinteni fogják Nápolyt, Alexandriát, Konstantinápolyt és Athént.”²⁴

Az első világháború után a bethleni konszolidációt követően újrainduló orthodox sajtó orthodox szentföldi társasutazásról elsőként 1925 decemberében adott hírt. Célja az orthodox hittestvéreknek is megfelelő rituális körülmények között lehetővé tenni a szentföldi utazást. Teljes ellátással 50-60 fontba kerülő tervezett utazás résztvevői a budapesti autonóm orthodox hitközség irodájában Sussmann Viktor rabbinál jelentkezhetek a négy hetes pészáchi útra.²⁵ Emellett a lap, más utazási irodák kezdeményezéseire hasonlóan, felkérésre – s a szervezők ideológiájától elhatárolódva – a Patai József által vezetett kulturcionista Múlt és Jövő szerkesztőségének társasutazásokról szóló hirdetéseit is közölte.²⁶ Az orthodox középosztály utazásait a két világháború között az elcsatolt területeken is megszervezték. Kassán például Neugröschl szervezett 1923-ben egyhónapos tavaszi szentföldi társasutazást.²⁷ A budapesti orthodox nagypolgári tanulmányutak egyedi példáját képezte Mautner Henrik földbirtokos és vetőmagtermesztő teljes mezőgazdasági ciklusra tervezett 1927-es szentföldi gazdasági tanulmányútja. Az elutazó orthodox zsidó földbirtokost a hitközség előjárósága bankett keretében búcsúztatta.²⁸ Szentföldi tapasztalatainak az orthodox sajtó biztosított publicitást.²⁹

A két világháború közötti fővárosi orthodox sajtó különös figyelmet fordított a hitbuzgalom felkarolásának keretében az ifjúság nevelésére. A közösségi értékek megerősítése és a példaadás terén a sajtó új eszközöket kínált, amellyel a fővárosi hitbuzgalom a megváltozott igények tudatában élt is. Így a kóser ifjúsági tömegirodalom részévé váltak az orthodox rabbik korábbi ismert útleírásai. Közöttük említhető a pozsonyi főrabbi fiának, Schreiber Sámuelnek úti beszámolója, a balassagyarmati rabbi-családból Deutsch Dávid fiatal főrabbi szentföldi útja, és a pesti orthodox Sussmann Viktor rabbi

²² Jeruzsálemi út. A b.-gyarmati főrabbi megfigyelései. Közli Deutsch Jenő. *Zsidó Híradó* 1895. júl. 11./ 5., folytatások: 1895. júl. 18./ 4-5., 1895. júl. 25./ 4-5., 1895. aug. 1./ 5., 1895. aug. 8./ 5-6. 1895. aug. 16./ 4., 1895. aug. 22./ 4-5., 1895. aug. 29./ 5-6., 1895. szept. 25./ 10-11.; szerkesztőségi híradások a sorozatról: Hírek – A balassa-gyarmati főrabbról; Jeruzsálemi út. *Zsidó Híradó* 1895. júl. 11./ 7., Hírek – Jeruzsálemi út. *Zsidó Híradó* 1895. szept. 5./ 9.

²³ Hírek – Üdülő- és gyógyhelyek a szent földön. *Zsidó Híradó* 1896. júl. 23./ 9-10.

²⁴ Hírek – Angolok kirándulása a szent földre. *Zsidó Híradó* 1897. febr. 11./ 11.

²⁵ Hírek – Orthodox társasutazás Palesztinába. *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./ 10.

²⁶ Hírek – A szentföldi társas utazás. *Zsidó Újság* 1926. ápr. 10./ 11.; Cosulich Line. *Zsidó Újság* 1933. jan. 20./ 2.

²⁷ Hírek – A Szentföldre társasutazás indul... *Zsidó Újság* 1932. dec. 9./ 11.

²⁸ Búcsúestély. *Zsidó Újság* 1927. jan. 28./ 3.

²⁹ Reflexiók Mautner palesztinai beszámolójához – Irta: Tannenbaum Mózes főrabbi, Szepsi (Szlovénia) *Zsidó Újság* 1927. júl. 1./ 2.

előadása is.³⁰ A váci Hermann Ignác pedig a lap külön orthodox „szentföldi utazójává és útleírójává” lépett elő.³¹

Az útleírások sajátos típusát képezték a chászid rebbék útjairól szóló zarándoklat-leírások, amelyek a szent helyeken tapasztalható jámborság leírásán túl a rebbék szentföldi tiszteletéről is hírt adtak.³² Ugyanakkor teljesen profán szubjektív női naplórészletek is helyet kaptak a két világháború közötti városi orthodoxiát megszólító lapban. Ezek azonban inkább a hangulatképeik okán nyerték el funkcióikat, aktuális konfliktusokról adva mindennapi helyzetjelentéseket, miközben megfogalmazódott bennük a nem-orthodox állapotok bírálata is.³³

Szentély és Szentföld a diskurzusok tükrében

A sajtó a modern társadalmi kérdések újszerű fórumává vált, amely – réteglapokról lévén szó – a helyi középosztályok eltérő csoportigényeit artikulálta az adott lap mögött álló hírlapírói és kiadói elit olvasata szerint.³⁴ Ezekben a nagypolgárság sajátos világlátását jelenítette meg, s jelentős mértékben hozzájárult a nagypolgári minták felé törekvő kispolgári igények kielégítéséhez, a megengedhetetlen utazások élményeit nemzeti nyelven olvasva az alsóközéposztály lokális horizontjainak kitágulásához. Hasonló tendenciákkal számolhatunk az izraelita felekezeti lapok esetében is, amelyek a fővárosban a vizsgált sajtótermékek esetében a mindenkori központosított országos intézményrendszer támogatását tudhatták maguk mögött.

Az orthodox útleírások a szentföldi zarándokhelyekre – köztük a Szentély romjaira – egyrészt a hatalmi politika a nyugati gyarmatrendszerbe ágyazódó földrajzi tereként tekintett, másrészt vallási keretek között értelmezte azt. Kiemelt témákká a Nyugati Fal és a bibliai vonatkozású zsidó zarándokhelyek, valamint a Szentföldön élő jámbor közösségek váltak. A pozsonyi főrabbi fia fent említett előadásában például

Mindenekelőtt arról a megrázó hatásról beszélt, melyet az elpusztult Bész Hamikdos megmaradt nyugati külfala, a „*Koszel Maarovi*”, a hithü zsidóságra gyakorol. Azok a kövek még most is élnek és visszavezetik az embert a multba. Azután a „*Kolel Somer Hachomos*”-ra tért át, behatóan ismertette a több mint 3000 lelket számláló Kolelünk tagjainak életmódját, intézményeit és tanházait és meggyőződéssel hangoztatta, hogy ez a Kolel főabbijának, rabbi *Sonnenfeld Chájimnak* vezetése mellett, a vele egyesült hitközséggel együtt ez idő szerint Erecz Joszroelnek egyetlen biztosítéka a tórahú „jisüv” fentartására.³⁵

– tudósított az orthodox zsidó sajtó.

³⁰ Benyomások a Szentföldről. *Zsidó Újság* 1926. ápr. 23./ 5., A b.-gyarmati főrabbi a Szentföldre indul. *Zsidó Újság* 1932. április 10./ 1.; Sussmann rabbi előadása szentföldi utjáról. *Zsidó Újság* 1927. júl. 1./ 4-5, 12., folytatás: *Zsidó Újság* 1927. júl. 8./ 4-5.

³¹ Bész Lechem és Chevrain – Uti jegyzetek – Hermann Ignác (Vác) *Zsidó Újság* 1930. júl. 11./ 5.; Egy szombat Czufaszban – Utijegyzetek – Hermann Ignác (Vác) *Zsidó Újság* 1930. aug. 22./ 5-6.; Tevajróban Tanaiták, a Rambam, a Seloh és rebbek sirjánál – Hermann Ignác (Vác) *Zsidó Újság* 1930. szept. 5./ 7.

³² Hírek – A bojanai rebbé. *Zsidó Újság* 1927. máj. 20./ 10.; Hírek – A hires ger-i Rebbé. *Zsidó Újság* 1927. júl. 15./ 10.; Rabbik elhunytáról. *Zsidó Újság* 1929. márc. 8., 10.; A nyirbátori főrabbi Jeruzsálemben. *Zsidó Újság* 1929. máj. 31./ 7.; A ger-i rebbé visszatérése a Szentföldről. *Zsidó Újság* 1932. ápr. 1./ 5.; Alexander Vilmos: A nagykarolyi főrabbi Jeruzsálemben. *Zsidó Újság* 1932. szept. 9./ 8.; Beszélgetés a Szentföldről visszatérő nagykarolyi főrabbiával, Budapesten – G. *Zsidó Újság* 1932. szept. 30./ 5.; Alexander Vilmos: Jeruzsálemi levél. *Zsidó Újság* 1933. jan. 20./ 2.; A geri rebbé incidenséhez a Machpéló-barlangnál. *Zsidó Újság* 1935. nov. 15./ 6.; A geri Rebbé Szentföldön marad – Jeruzsálemi munkatársunktól – Alexander Vilmos. *Zsidó Újság* 1936. jan. 1./ 7.

³³ Stern Eszti (Brassó) Szentföldi naplóból... *Zsidó Újság* 1936. máj. 26./ 5.

³⁴ Vö. Lipták Dorottyá: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Bécs – Budapest - Prága. (Budapest, L'Harmattan, 2002) pp. 33-36

³⁵ Benyomások a Szentföldről. *Zsidó Újság* 1926. ápr. 23./ 5.

A nyugat-európai szekuláris minták szerint épülő modern nemzeti keretekre viszont a hithűség és a zarándokhelyek ellentétpárjaként tekintett, amely deszakralizálja a vallási teret.

Hihetetlenül lesújtó érzés a szentély helyével szemközt a vallástalan szellemet terjesztő, „zsidó” egyetemet látni, amelynek növendékei pld. Szombaton futballoznak. Két öreg hitsorsos elkeseredetten sóhajtozik előttem: „Rabbi teremtsen itt rendet, mert *der Rjw hat sich in Jerusoljim ereingehappt*) a sátán már Jeruzsálembé is befészkelődött.³⁶

– mesélte Sussmann rabbi a pesti orthodox hitközség dísztermében a nemzeti mozgalom képviselőiről.

A cionista diskurzusban a Szentföld a zsidó múltat, a nemzeti hőskort, illetve egyidejűleg a nemzeti újjászületést szimbolizálta. Az európai romantikus nemzeti mozgalmakhoz hasonlóan a cionisták is a mitikus múltban találták meg mozgalmuk legitimációját. Ez a stratégia a hagyomány viszonyrendszerében Charles Liebmann kategorizálása alapján konzervatív szekulárisnak tekinthető.³⁷ A szentföldi utazások alkalmával ugyanakkor egyszerre lehetett megbizonyosodni a hősi múlttól és a dicsőséges újjászületésről. Azt az érzést erősítve mintha a zsidó történelem ott folytatódott volna, ahol 2000 évvel korábban megszakadt.

És az ódon Jeruzsálemből, amely héber egyetemével, új hatalmas negyedeivel növekedik és újjászületik, átrándulunk a hegyi kolóniákra a tengerpartra. Tel-Avivba az új zsidó városba, amely csodaként nőtt ki a sivatag homokjából. És körülnézünk, köröskörül a Júdeai kolóniákra, Sáron völgyén, a kifejlődött Rotschild-telepeken és a zsidó élet sok feltámadó centrumában. És a történeti nevezetességű tengerparton indulunk újra Hajfa felé, Elijáhu próféta legendás barlangjához és a Héber Technikum modern palotájához. Így váltakozik régi és új hangulat az egész út folyamán. A történelem bölcsőjének éneke és a zsidó feltámadás dala.³⁸

– számolt be Schönfeld József palesztinai útjáról 1933-ban.

A cionisták felfogásában a judaizmus az egyetlen olyan jelentős, az európai kultúrára számottevő hatást gyakorló ókori civilizáció, melynek organikus leszármazottai fennmaradtak. Szemben az antik római vagy görög civilizációval a zsidók képesek lehetnek arra, hogy helyreállítsák ókori nagyságukat. Míg a római vagy a görög nagyság romjain új világot jöttek létre új népekkel, addig a zsidók visszatérhetnek őseik földjére.

Róma, Athén és Jeruzsálem, az ókor három kimagasló központjának életét láttam. Jártam mind a három város évezredes és világtörténelmi jelentőségű romok között új népek modern életét láttam. Erec Jisraél és Jeruzsálem romjai fölött azonban a régi zsidó szellemet találtam megifjodva, szinte ott folytatódik a zsidó élet, ahol ezelőtt mintegy kétezer esztendővel megakadt és amikor szinte az egész világon az élet, amikor a gazdasági válság minden fejlődést megakaszt, ott napról-napra, de mondhatjuk óráról-órára szinte szemünk láttára bontakozik ki újabb és újabb élet és a fejlődés beláthatatlan arányokban rajzolja elénk egy új világ keletkezését.³⁹

– írta a Zsidó Szemle 1933-ban.

A neológ értelmezésben, szemben a cionista felfogással, a Szentföld nem a nemzeti múlt, hanem szakrális szimbólumok színhelye. A neológ elit attól tartott, hogy minden

³⁶ Sussmann rabbi előadása szentföldi útjáról (Folytatás) *Zsidó Újság* 1927. júl. 8./ 4.

³⁷ Liebman Charles S.: *'Tradition, Judaism, and Jewish Religion in Contemporary Israeli Society'*, in *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*. Jack Wertheimer ed. (New York – Jerusalem: The Jewish Theological Seminary of America, 1992) pp. 414-415

³⁸ Róma – Tel-Aviv: Jegyzetek a „Múlt és Jövő” és a „Zsidó Szemle” társasutazásához. *Zsidó Szemle* 1933. febr. 3./ 6.

³⁹ Dr. Schönfeld József: A palesztinai utam. *Zsidó Szemle* 1933. ápr. 28./ 5-6.

Palesztinával kapcsolatos tevékenységet a cionisták kisajátítanak maguknak, és az egész zsidóságra a hazafiatlanság vádja vetül, ezért Pro-Palesztina néven létrehoztak egy Szentföldhöz köthető, kizárólag vallási célokat szolgáló egyesületet.

A Szentföld nem a cionistáké. A Szentföld az egész zsidóságé, amelyhez vallásos lelkületünk egész melegével ragaszkodunk. Ezt a szent igazságot hirdetem mindig, ezt hirdetem ma is és nem tántorít meg engem ennek nyomatékos hirdetésében semmiféle támadás. (...) Mi Szentföldön nem erőszakosan magyarázott nemzeti és állami utópiák légvárát hajszoljuk, hanem a vallásosság, a vallásos jótékonyság, a szent Tan házait akarjuk építeni. Minket Jeruzsálemhez nem a villannyal világított új nagy boulevardok, hanem a szent fal és a szent sírok vonzanak. (...) A most oly sokféleképpen hangoztatott „szentföldi munka” jelszó ne tévesszen meg senkit. A magyar zsidó nem keres új hazát és nem alkot új nemzetet. Mi magyar zsidók magyarok vagyunk és mint ilyenek szent zsidó vallásunkból kifolyólag keressük és szeretjük lelkünkkel a Szentföldet. Semmi új alakulatra, semmi új szervezetre nincs szükség. A Pesti Izr. Hitközség kebelében működő „Palesztin-bizottság” ezt a munkát is a vallásosság és a hithűség jegyében fogja végezni.⁴⁰

– hirdette meg a Pro-Palesztina szövetség programját az Egyenlőség hasábjain Lederer Sándor a Pesti Izraelita Hitközség elnöke.

Vizsgált korszakunk végére a cionista mozgalom - köszönhetően részben a cionizmus kétségtelen palesztinai sikereinek, részben a megváltozott magyarországi körülményeknek - jelentősen növelte befolyását. A Pro-Palesztina szövetség is hamarosan elvesztette a neológ stratégiában betöltött szerepét, ezért a Pesti Izraelita Hitközség úgy döntött, hogy egy újabb Szentfölddel összefüggésbe hozható exkluzív neológ szervezetet hoz létre. Ennek a szervezetnek azonban nemcsak vallási, de humanitárius céljai is voltak. Támogatni szándékozták a Palesztinába kitelepülni kényszerülő zsidó tömegeket.

Sajnos az a Palesztina-munka, ami eddig nálunk folyt nem tudta a kellő eredményt elérni, nem pedig azért, mert a Palesztina-munkára a politikai cionizmus nyomta rá a bélyegét és ez lehetetlenné tette, hogy a magyar zsidóság hivatalos vezetői ebben a munkában szívük szerint részt vehessenek.⁴¹

– írta az Egyenlőség 1937-ben.

Az útleírások modernizálódó és metanyelvvé váló Szentélye

A zsidó sajtóban közreadott híradások, beszámolók és útleírások olyan metanyelvként értelmezhetők, amelyek csak másodsorban szóltak a Szentföld realitásáról, mivel elsősorban az egyes stratégiák értékeinek kifejezésére, megerősítésére és terjesztésére szolgáltak. A híradások és útleírások a sajtó révén azok Szentföld-képét és világlátását is formálhatták, akiknek az alsóközéposztály soraiból nem nyílt lehetőségük költséges társasutazásokra. Az útleírások a polémiaiak a stratégiák közötti szemléletbeli és értékrendi összeütközések keretében is szolgáltak. Ezáltal egy változatos Szentföld-kép rajzolódik ki – a közvetlen vallási irodalom túl – a kifejezetten vallási értelmezésektől a szekuláris modern nemzetállam víziójáig.

⁴⁰ Dr. Lederer Sándor: a Pesti Izr. Hitközség elnöke: Pro Palesztina. *Egyenlőség* 1926. máj. 15/3.

⁴¹ Palesztina (Magyar Izraeliták Szentföldi és Egyéb Telepítéseket Támogató Egyesülete) *Egyenlőség* 1937. jan. 21./7.

Irodalom

- ABREVAYA STEIN, Sarah: *Making Jews Modern* The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires. Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis, 2004.
- ANTTONEN, Pertti J.: *Tradition through Modernity* Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. Finnish Literature Society, Helsinki, 2005.
- ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- EISEN, Arnold M.: Rethinking Jewish Modernity. In: *Jewish Social Studies, New Series 1994/1*. /1-21./
- EISEN, Arnold M.: *Rethinking Modern Judaism* Ritual, Commandment, Community. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1997.
- GRANASZTÓI Péter: Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A megfoghatatlan idő*. Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2000. /103-117./
- GYÖMREI Sándor: *Az utazási kedv története*. Gergely R. Kiadása, Budapest, 1934.
- KIEVAL, Hillel J.: *Languages of Community*. The Jewish Experience in the Czech Lands. University of California Press. Berkely – Los Angeles – London, 2000.
- LIEBMAN, Charles S.: Tradition, Judaism, and Jewish Religion in Contemporary Israeli Society. In: Jack Wertheimer (ed.): *The Uses of Tradition*. Jewish Continuity in the Modern Era. The Jewish Theological Seminary of America, New York – Jerusalem, 1992. /411-427./
- LIPTÁK Dorottya *Újságok és újságotvasók Ferenc József korában*. Bécs – Budapest - Prága. L'Harmattan, Budapest, 2002.
- MAURER, Michael: Italienreisen Kunst und Konfession. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur* Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus. Verlag C. H. Beck, München, 1991. /221-229./
- OSTERKAMP, Ernst: Auf dem Weg in die Idealität Alttertumskundliche Reisen zur Zeit des Greek Revival. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur* Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus. Verlag C. H. Beck, München, 1991. /186-193./
- PUSZTAI Bertalan: *Religious Tourists. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism*. Academic dissertation. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2004.
- Internetes elérés:
<http://selene.lib.jyu.fi:8080/vaitos/studies/studhum/9513919900.pdf>
- SIEBERS, Winfried: Ungleiche Lehrfahrten – Kavalier und Gelehrte. In: Hermann Bausinger – Klaus Beyrer – Gottfried Kroff (Hrg.): *Reisekultur* Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus. Verlag C. H. Beck, München, 1991. /47-56./

Illusztrációk

1. kép: Jeruzsálemi nagypolgári zarándoklat keresztúti ájtatossága a századfordulón
2. kép: Osztrák-magyar zsidó katonák a Nyugati Falnál Jeruzsálemben az első világháborúban
3. kép: Felhívás a Múlt és Jövő szentföldi társasutazására 1933-ban
4. kép: A szatmári Löwy Sándor jeruzsálemi orthodox ingyen-konyhája a századfordulón

1.

2.

SEVUOTH JERUZSÁLEMBEN

Még egy páratlanul olcsó utazás a

„VULCANIA”

3300 tonnás pazar óriásmotorhajón
12 napos gyönyörű szentföldi turával

Dr. Patai József
vezetése alatt.

Indulás
Nápolyból
május 18-án.

Jelentkezés
május 8-ig.

Tel: 31-4-13.

Prospektust küld:

COBULICH LINE

Thököly-ut 2

Váci-utca 17

4.

